

RUSIJA „LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO“ ILIUSTRACINIUISE SAKINIUISE IR REIŠMIŲ APIBRĖŽTYSE

Aurelija GRITĖNIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Įvadas

Didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ (toliau tekste LKŽe) — 100 metų rašytas didžiausias lietuvių kalbotyros veikalas, kurį pagrįstai galime vadinti savotišku lietuvių tautos epu. Į šį žodyną galima žvelgti kaip į įvairialypį tekstyną, kuriam medžiaga buvo renkama iš 445 rašytinių ir rankraštinių šaltinių ir 492 vietovių iš visų lietuvių kalbos tarmių. LKŽe nuo kitų lietuvių kalbos aiškinamųjų žodynų skiriasi savo apimtimi, istoriškumu ir tarminės medžiagos gausa. Būtent dėl to šis žodynas laikomas vienu svarbiausių XX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros tekstų. Tai unikalus šaltinis, teikiantis daugybę galimybių bei impulsų naujoms išvalgomis (Zabarskaitė 2012: 241). Ne veltui žodynai (taip pat tautosakos rinkiniai, istoriografiniai veikalai) laikomi tautos požymių kompendiumais (Subačius 1999: 34).

Remiantis akademinio žodyno kaip įvairialypio tekstyno medžiaga jau ištirtas lietuvių politinis pasaulėvaizdis (valstybė, įstatymas, valdžia), pasitelkus žodyne fiksuotą Adalberto Bezenbergerio medžiagą, aprašytos marios, pamarys ir pamariškis (Zabarskaitė 2010: 126tt; 2012: 239tt); nagrinėtas šermukšnio ir žodyno vaizdinys (Gritėnienė 2016: 85tt; 2017: 1tt); tirta, kokia terminologinė informacija atrinkta žodynui, ką *sako* iliustraciniai pavyzdžiai terminologijos klausimais (Umbrasas 2019: 162tt).

Šio straipsnio tikslas — ištirti, koks RUSIJOS konceptas susidėlioja iš LKŽe iliustracinių sakinių ir reišmių apibrėžčių, kuriose minima *Rusija*, nustatyti, kurie koncepto požymiai yra svarbiausi, ryškiausi¹ ir kokia galėtų būti *Rusijos* kognityvinė definicija². Siekiant įgyvendinti pagrindinį

¹ Konceptas — tai vaizdinys, išskylantis mūsų sąmonėje išgirdus ar pamačius parašytą žodį. Jis suvokiamas kaip esminis pažintinis žinių vienetas, priklausantis žmogaus konceptualiajai sistemai ir kylantis iš patirties — tai yra visa informacija apie ką nors, esanti žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje (plačiau žr. Papaurėlytė-Klovienė 2007: 17; Gudavičius 2011: 109tt; Smetonienė 2019: 131).

² Kognityvinė definicija veikia kaip metodas stereotipams ir jų vidinei struktūrai aprašyti. Ji remiasi kasdieniu, asmeniniu pasaulio pažinimu ir patyrimu; ja siekiama parodyti, kokių asociacijų kyla kalbėtojo sąmonėje tam tikroje kalbinėje situacijoje (Bartmiński 2007: 44; Gudavičius 2009: 70tt; Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017: 30; Smetonienė 2019: 132).

tyrimo tikslą, iškelti keli konkretūs uždaviniai: ištyrus surinktą medžiagą semantinės analizės, interpretaciniu ir aprašomuoju metodais, apibūdinti Rusijos svarbiausius įvykius, ekonomiką, ūkį, ryšį su Lietuva, aptarti šalyje gyvavusias idėjas, partijas, socialines grupes, žmonių ir tautų padėtį, apibūdinti šalies gamtą, mokslą ir meną. Straipsnyje analizuojami ne žodžių tarpusavio santykiai junginyje ir ne atskiri žodžių junginiai, o žiūrima, kokia svarbi konceptuali informacija pasakoma visu sakiniu, kai per konkretaus žodžio semantiką ir ryšius su kitais žodžiais, reikšmėmis, konotacijomis, asociacijų semantinius mechanizmus sukuriama aukščiausia kalbos suvokimo pakopa — prasmė, kartu su ja ir ideologinė implikacija, daranti įtaką tam tikro objekto vertinimui (plg. Zabarskaitė 2019: 76tt). Taigi straipsnyje laikantis kognityvinio požiūrio bandoma nustatyti, kaip kalbos vartotojų sąmonėje verbalizuojamas RUSIJOS konceptas.

Tyrimui toks konceptas pasirinktas tikslingai. Lietuvos valstybė įsikūrusi teritorijoje, kurioje susikerta Rytų ir Vakarų interesų sferos, tad akivaizdu, kad bene didžiausią įtaką Lietuvos „politiniam ir kultūriniam gyvenimui, jos valstybingumo raidai nuo XV a. pabaigos darė rytų kaimynė — Maskvos kunigaikštystė, vėliau carinė Rusija, o nuo XX a. Sovietų Sąjunga“ (Burinskaitė 2005: 9). Net ir subyrėjus šiai sąjungai, Vakarai (tame tarpe ir Lietuva) negali apsieiti be Rusijos. Šiandienos istorikai ne veltui šią valstybę vadina imperija, teigdami, kad imperijos, valdė ir valdys pasaulį, o Rusija šiame „imperijų koncerte“ užima svarbią, esminę vietą (Nowak 2015: 285). Kalbininkai jau yra ištyrę ir aprašę Rusijos federacijos prezidento Vladimiro Putino naratyvų ideologinius mechanizmus Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje (Zabarskaitė 2019: 76tt), ne mažiau įdomu pasižiūrėti, kokią vietą pati Rusija užima lietuvio pasaulėvaizdyje, koks jos poveikslas susidėlioja akademinio žodyno kontekste, kuriame sutelktas pasaulis Lietuvoje ir Lietuva visame pasaulyje (Nepokupnas 2002: 1421).

Straipsnyje išanalizavus vieno konkretaus žodžio (ir jo sinonimų) vartoseną taip pat bandoma nustatyti, ar yra (ne)paslėptos ideologijos LKŽe diskurse. Skaitant akademinį žodyną būtina nepamiršti, kad sovietinės okupacijos metu jis neišvengė to meto režimo primestos sovietinės cenzūros bei ideologinio kišimosi į žodyno turinį. 1947 m. išėjęs Juozo Balčikonio redaguotam II žodyno tomui po metų spaudoje pasirodė žodynininko (vėliau — vieno iš vyriausiųjų žodyno redaktorių) Jono Kruopo recenzija, kurioje jis, prisitaikydama prie to meto aplinkybių, teigė, kad „žodynas negali būti apolitiškas ir beidėjiškas. Jis, kaip ir kiekvienas tarybinis mokslo veikalas, turi turėti vieną pagrindinį tikslą — tarnauti liaudžiai, prisidėti prie visuomenės komunistinio auklėjimo, prie buržuazinių liekanų iš žmonių sąmonės išgyvendinimo“ (Kruopas 1948: 45).

Po daugelio metų buvęs Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktorius prisiminė, kad anuo metu šis J. Balčikonio redaguotas tomas „sukėlė didelį nepasitenkinimą partijos Centro komitete, tomas buvo išimtas iš apyvartos ir sunaikintas, išlikę egzemplioriai tapo bibliografinė retenybė“ (Žukas 2005: 56). Taigi I ir II tomai buvo „perrašyti“ pagal sovietinių mokslo ideologų modelį³. Buvo siekiama, kad žodynas taptų socialistinės sąmonės įtvirtinimo pagrindu, tarnautų liaudžiai, prisidėtų prie socializmo statybos ir komunistinio visuomenės auklėjimo, todėl nuo trečio tomo buvo pakeista žodyno rašymo instrukcija⁴, pirmieji du tomai paslėpti specfonde (Tamulionienė 2003: 63; Zabarskaitė 2010: 127). Net 14 žodyno tomų buvo leidžiami sovietų okupacijos metais, XV tomas išėjo 1991 m., tad jis mažiau paveiktas sovietinės ideologijos, „nuo XVI tomo žodyne sumažėjo ideologinės medžiagos, o po nepriklausomybės atkūrimo jos visai nebeliko“ (Zabarskaitė 2010: 128). Taigi didžioji dalis žodyno buvo cenzūruojama pagal griežtą ideologinį modelį, kelis dešimtmečius sakiniai iš įvairių rašytinių šaltinių ir gyvų istorijos liudininkų buvo renkami ir užrašomi veikiant (savi)cenzūrai, kuri vykdė sovietizaciją ir nepageidaujamą realybę keitė dirbtinai sukonstruota. Nors žodyne rasime nemažai socialistinei sąmonei ugdyti ir įtvirtinti skirtų iliustracijų, žymimų santrumpa sov.⁵, vis tiek negalime paneigti fakto, kad net ir anuomet „mokslui buvo svarbiausi tarmių ir senųjų tekstų faktai, gyvi sakiniai, ryškinę tautos gyvenimą, mąstymą“ (Vitkauskas 2002: 11). Autentiška žodyno medžiaga atspindi to laikotarpio žmonių jausmus ir mąstymą bei patvirtina mintį, kad žodyną „galima skaityti ir *kitaip*“ (Zabarskaitė 2012: 241), kaip populiarių istorijos vadovėlių, kuriame išryškėja ne tik istorinis kontekstas, bet ir atitinkamo meto įvykiai, dramos, veikėjai, draugai ir priešai.

³ I ir II žodyno tomų iliustraciniuose sakiniuose *Rusija* paminėta tik kartą, todėl atskirai peržiūrėti J. Balčikonio redaguotų tomų ir lyginti juos su perleistais sovietmečiu nėra prasmės.

⁴ 1952 m. parengta žodyno rašymo ir redagavimo instrukcija buvo pildoma ir tikslinama ne kartą (ji perleista 1963 ir 1980 m.) „atsižvelgiant į tarybinės leksikografijos teoriją bei praktiką“ (LKŽ instrukcija 1980: 2).

⁵ Net 18 tyrimui atrinktų LKŽe iliustracinių sakinių turi pažymą sov. Ši pažyma įvesta rengiant pirmą elektroninį LKŽe variantą 2005 m. (vėliau žodynas atnaujintas 2008 ir 2018 m.). Kadangi žodynas buvo rengiamas septynis dešimtmečius, per tą laiką ne kartą keitėsi žodyno sudarymo ir redagavimo principai, tačiau rengiant elektroninę žodyno versiją leksikografiniai straipsniai iš esmės nebuvo redaguojami ar kupiūruojami, ištaisytos tik didesnės pastebėtos antraštinių žodžių transponavimo klaidos, suvienodinti sutrumpinimai, peržiūrėtas frazeologizmų pateikimas, adaptuoti leksikografinio pateikimo ir formos dalykai bei kt. Santrumpa sov. elektroninėje versijoje buvo pažymėti ryškiausi sovietizmai, sovietinės realijos (plačiau žr. Naktinienė 2012: 93), tačiau analizuojant tyrimui atrinktus pavyzdžius pastebėta, kad šios pažymos dar trūksta prie daugybės sovietinių laikotarpiu užrašytų iliustracijų.

Tiriamoji medžiaga buvo renkama iš LKŽ⁶: atlikus žodyne detalią paiešką rasti 138 iliustraciniai sakiniai, kuriuose minima leksema *Rusija*⁷.

LKŽe *Rusija* vadinama ir kitais vardais. Rasta 11 iliustracijų, kuriose minima *Maskolija*⁸, 14 sakinių pavartotas fonetinis *Rusijos* variantas *Rosija*⁹, užrašyta po 1 sakinį su *Rasiejumi* ir *Rasieja*¹⁰.

Medžiaga tyrimui rinkta iš LKŽe, neimant naujausių Papildymų ir Tarmių kartotekų duomenų, todėl būtina pabrėžti, kad straipsnyje gauti rezultatai atspindi RUSIJOS konceptą, susidėliojusį lietuvių pasaulėjautoje pradedant Spalio revoliucijos įvykiais¹¹ ir baigiant Sovietų Sąjungos žlugimu¹². Tokį pasirinkimą nulėmė pati žodyno medžiaga: iš senesnių rašytinių šaltinių sakinių su leksema *Rusija* LKŽe fiksuota visai nedaug (tik 27)¹³, o carinės Rusijos konceptas jau atskirai aprašytas¹⁴, todėl šiame straipsnyje išsamiau analizuojama, koks Rusijos vaizdinys susidėliojo lietuvių sąmonėje sovietinio laikotarpio kontekste.

Pirminiame medžiagos rinkimo etape iš viso tyrimui buvo atrinkti 165 iliustraciniai sakiniai, kuriuose minima *Rusija*, *Rosija*, *Rasiejus*, *Rasieja* ir *Maskolija*. Iš šios imties eliminuota 20 sakinių, kuriuose minima carinė Rusija, ir 27 sakiniai, išrašyti iš senesnių rašytinių šaltinių (XIX–XX a. pradžios). Taigi šiame straipsnyje iš viso analizuojama 118 sakinių, kurių turinys leidžia sudėlioti sovietmečiu lietuvių sąmonėje susiformavusį RUSIJOS konceptą.

⁶ Medžiaga rinkta iš 2018 m. atnaujintos LKŽe versijos (žr. www.lkz.lt).

⁷ Į šią imtį neįtrauktos iliustracijos su leksema *Rusia*, nes tai istorinis rytų slavų žemių pavadinimas.

⁸ Iš 11 LKŽe rastų sakinių su *Maskolija* tik 1 užrašytas gyvojoje kalboje (Šatėse), o likę 10 fiksuoti Simono Daukanto raštuose bei įvairiuose XIX a. rašytiniuose šaltiniuose: laikraščiuose „Aušra“, „Lietuviška Ceitunga“, „Tiesos prietelius“ ir kt. *Maskolija* paminėta ir vienoje reikšmės apibrėžtyje — apibrėžiant būdvardį *maskolinis* ‘nuo Maskolijos pučiantis, rytinis (apie vėją)‘.

⁹ *Rosija* daugiausia paplitusi šiaurės žemaičių šnektose (apie Kuršėnus, Luokę, Endriejāvą, Raudėnus, Šatės); po vieną kitą sakinį su šiuo variantu užrašyta iš pietų, rytų bei vakarų aukštaičių patarmių.

¹⁰ Šie variantai fiksuoti Drūskininkuose ir Nemenčinėje.

¹¹ Toks atspirties taškas pasirinktas todėl, kad ši revoliucija laikoma Sovietų Sąjungos susikūrimo proceso pradžia, nors oficialiai Sovietų Sąjunga buvo įkurta 1922 m.

¹² Primintina, kad dauguma LKŽe iliustracinių pavyzdžių surinkta maždaug iki XX a. vidurio (Zabarskaitė 2012: 247).

¹³ Daugiausia sakinių rasta šiuose šaltiniuose: „Aušroje“ (4), Vinco Kudirkos ir Antano Smetonos raštuose (po 3), Vinco Pietario ir Juozo Tumo-Vaižganto kūrinuose (po 2), laikraščiuose „Keleivis“, „Tiesos Prietelius“, „Vilniaus žinios“, „Tėvynės sargas“ (po 2), po 1 sakinį užrašyta S. Daukanto, Antano Baranausko ir kt. raštuose.

¹⁴ Plačiau žr. Gritėnė 2020: 273–283.

Daugiausia apie Rusiją sovietiniu laikotarpiu buvo kalbama įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose¹⁵ — LKŽe rasti 75 tokie sakiniai. Konkrečių rašytojų, mokslo, kultūros veikėjų raštuose rasti tik 9 sakiniai, kuriuose paminėta *Rusija* (3 sakiniai iš Gabrielės Petkevičaitės-Bitės veikalų, 2 iš Vinco Mykoliaičio-Putino raštų, po 1 sakinį fiksuota botaniko Jono Dagio, istoriko ir visuomenininko Petro Klimo, rašytojų Antano Vienuolio ir Ievos Simonaitytės kūrinuose). 6 sakiniai išrašyti iš spaudos: popieriniame žodyne santrumpa sp atsirado tik nuo XVI tomo, o vėliau, rengiant elektroninį žodyno leidimą, ją buvo pažymėti visi vėlesni XX a. periodiniai leidiniai¹⁶. Iki tol visa tarybinė spauda buvo žymima bendra santrumpa tsp, o ideologiškai svarbesni to meto laikraščiai ar žurnalai turėjo savo atskiras santrumpas¹⁷. 8 tyrimui reikalingos iliustracijos didžiajam žodynui buvo išrašytos iš įvairių enciklopedijų, žodynų ir chrestomatijų. Bendrą rš santrumpą turi 53 tyrimui atrinkti sakiniai. Iki XVI tomo marksizmo-leninizmo klasikų raštų vertimai buvo žymimi kaip atskiri šaltiniai rašant visą veikėjo pavardę, pavyzdžiui, Engelsas, Marksas; šalia Vladimiro Lenino pavardės būdavo nurodomi jo veikalo leidimo metai ir puslapis; ryškiausių sovietinės propagandos skleidėjų (rašytojų, visuomenininkų ir pan.) raštai žodyne turėjo atskiras santrumpas, pavyzdžiui, Aleksandras Gudaitis-Guzevičius (A. Gud-Guz), Vincas Kapsukas-Mickevičius (V. Kaps), Valerija Valsiūnienė (V. Vals), Juozas Žiugžda (J. Žiugž) ir kt. Nuo XVI tomo šių ideologinių veikėjų pavardės iš žodyno santrumpų sąrašo dingo, jas pakeitė bendra rš santrumpa, vartojama ir elektroniniame žodyno variante¹⁸. Tarmėse fiksuoti tik 43 sakiniai, kuriuose minima *Rusija* ir jos sinonimai. Kadangi rašytiniuose šaltiniuose *Rusija* ir jos sinonimai minimi gerokai dažniau nei užrašytuose iš gyvosios kalbos, galėtume teigti, kad LKŽe pirmiausia išryškėja įvairių rašto žmonių (publicistų, žurnalistų, rašytojų, politikų ir pan.), kultūros bei visuomenės veikėjų sudėliotas RUSIJOS konceptas.

Atskiros LKŽe iliustracijos autorius yra individualizuotas (ilustracinio sakinio pabaigoje nurodoma konkretaus asmens, iš kurio raštų imtas sakiny, pavardės santrumpa, pavyzdžiui, A. Vien, Pt, P. Klim ir kt.) arba anoniminis (tokių iliustracijų autorių slepia bendros rš, sp, LE, MLTE ir pan. santrumpos). Tačiau bendrąja prasme galime teigti, kad visą žodyno hipertekstą kūrė vienas

¹⁵ Apie LKŽe šaltinius kaip kultūros istorijos atspindžius plačiau žr. Šimėnaitė 2010: 158tt.

¹⁶ Pirmieji XIX a. lietuviški laikraščiai („Aušra“, „Lietuviška Ceitunga“ ir kt.) atskiras santrumpas turėjo visą laiką.

¹⁷ Kaip atskiri šaltiniai žodyne buvo išskirti „Komunisto“ ir „Tiesos“ leidiniai, jų pavadinimai sovietmečiu žodyno tekste net nebuvo trumpinami.

¹⁸ Kadangi medžiaga tyrimui buvo renkama iš elektroninės žodyno versijos (nes čia veikia įvairios automatinės paieškos), tai ir pačiame straipsnyje prie iliustracijų paliktos bendrosios santrumpos sp bei rš, smulkiau nedetalizuojant, kokio tarybinio veikėjo pavardę jos paslėpė.

kolektyvinis kūrėjas — visa lietuvių tauta: įvairūs rašto, kultūros, visuomenės, politikos ir pan. veikėjai (jau minėti tiksliai įvardyti ir anoniminiai autoriai) bei tūkstančiai neįvardytų gyvosios kalbos informantų, kuriuos slepia konkrečių vietovių santrumpos.

2. Rusija iliustraciniuose sakiniuose

Iš iliustracinių sakinių ryškėja keli pagrindiniai RUSIJOS koncepto požymiai.

2.1. Spalio revoliucijos atgarsiai

Didelėje šalyje nuolat vyko visokių svarbių įvykių. Kartais iliustraciniuose sakiniuose jie nekonkretizuojami, tik pasakoma, kad šalyje kyla sujudimas, šaukiama į kovą, kalbama apie artėjančius didelius įvykius, kurių atgarsiai pasiekia ir Lietuvą (žr. 1–3 sakinius).

- (1) *Visuomeninis sujudimas auga Rusijoje visoje liaudyje, visose jos klasėse* rš (ž. sujudimas)¹⁹.
- (2) *Jaunosios Rusijos kovos šaukimas prasiskverbia net į aklinais uždarytas kareivines* rš (ž. kareivinės).
- (3) *Obelių apylinkes, kaip ir visą Lietuvą, pasiekė didžiųjų Rusijos įvykių aidas* rš (ž. aidas).

Vienas iš svarbesnių aptariamojo laikotarpio įvykių Rusijos istorijoje — XX a. pradžioje kilusi revoliucija. Pastebima, kad šalyje vyko dvi viena po kitos revoliucijos (žr. 4 sakinį).

- (4) *Dviejų Rusijos revoliucijų patyrimo išnagrinėjimas* rš (ž. išnagrinėjimas).

Iliustraciniuose sakiniuose, kuriuose kalbama apie artėjančią revoliuciją, šalis metaforiškai lyginama su nėsčia moterimi (žr. 5 sakinį), svarstoma, kas pirmieji pradėjo revoliuciją (žr. 6 sakinį), konkrečiai įvardijama data, kada ji prasidėjo (žr. 7 sakinį).

- (5) *Rusija buvo nėsčia revoliucija daugiau nei bet kuri kita šalis* rš (ž. nėsčias).
- (6) *Rusijoje revoliuciją, girdi, pradėję jūrininkai, tai ir Vokietijoje jūreivija, nusiziūrėjusi, ėmusi riaušes kelti* I. Simon (ž. jūreivija).
- (7) *1905 metų sausio 9 dieną darbininkų kraujuje gimė pirmoji Rusijos revoliucija (sov.)* rš (ž. kraujas).

¹⁹ Pavyzdžiai cituojami iš elektroninės LKŽe versijos (žr. www.lkz.lt). Santrumpų sąrašas pateikiamas straipsnio gale. Skliaustuose nurodomas žodis, iš kurio leksikografinio straipsnio imtas pavyzdys.

Kalbama apie revoliucijos formas (žr. 8 sakinį), svarstoma, kokios buvo revoliucijos pasekmės Rusijai ir pan. (žr. 9 sakinį).

(8) *Kovos formos Rusijos revoliucijoje pasižymi milžinišku įvairumu, palyginti su buržuazinėmis Europos revoliucijomis* rš (ž. įvairumas).

(9) *Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos rezultatas buvo Rusijos iškritimas iš pasaulinės kapitalizmo sistemos* (sov.) rš (ž. iškritimas).

Sovietiniais metais užrašytuose iliustracijose pašiepiami ponai (žr. 10 sakinį), iškeliami partijos svarba (žr. 11 sakinį).

(10) *Ponėkams, pabėgusiems nuo Rusijos revoliucijos kiauromis kelnėmis, terūpi savo gerovė* (sov.) rš (ž. ponėkas).

(11) *Mūsų partijos suvažiavimas buvo vienintelis tokios rūšies, neregėtas reiškinys visoje Rusijos revoliucinio judėjimo istorijoje* (sov.) rš (ž. reiškinys).

2.2. Ekonomika, ūkis

Apie Rusijos ekonomiką, ūkį LKŽe rasta visai mažai sakinių. Iš jų galima šį tą sužinoti apie Rusijoje buvusius mokesčius (žr. 12 sakinį), mažųjų ūkių gyvavimą (žr. 13 sakinį).

(12) *Jau ir dabar Rusijos arbatos uždas yra pats didžiausias pasaulyje* rš (ž. uždas).

(13) *Pačioje Rusijoje yra jau toki mažieji ūkiai, kurie už vištas ir kiaušinius tūkstančius rublių išverčia* Pt (ž. išversti).

Sovietiniais metais iš raštų išrašytuose sakiniuose kalbama apie šalyje nuolat didėjančių fabričių skaičių (žr. 14 sakinį), stambiosios pramonės plėtimąsi ir pan. (žr. 15 sakinį).

(14) *Fabričių skaičius Rusijoje didėja ir gana sparčiai didėja* rš (ž. gana).

(15) *Plieno išlydimas 1940 metais TSRS rytiniuose rajonuose 1,4 karto viršijo visos Rusijos 1913 metų plieno išlydimą* rš (ž. išlydimas).

Fiksuota ir gana tuščių, lozungų primenančių pompastiškų sakinių (žr. 16 sakinį).

(16) *Ekonominė Rusijos istorija tuo būdu jau įrodė tai, ką rytoj įrodys politinė Rusijos istorija* rš (ž. įrodyti).

Tokios iliustracijos apie augančią pramonę, gamybą, bandymą kažką įrodyti politikoje, siekimą išlaikyti statusą ir prestižą tarptautinėje politikoje tik paliudija šiandienos istorikų ir politikų keliamą mintį, kad Rusija ir jos lyderiai šimtmečiais siekė ir tebesiekia „didžiosios valstybės statuso“ (Janeliūnas, Kojala 2016: 13). Šiandienos kontekste matyti, „kad „imperinė“ retorika skamba visuose Rusijos politinio diskurso segmentuose“ (Malinova 2015: 273), o visa tai ataidi dar iš sovietinės imperijos laikų, kurie gana ryškiai atsispindi ir akademinio žodyno iliustraciniuose sakiniuose.

Kiek kitaip Rusijos vaizdas atrodo šnektų atstovams. Lietuvai atgavus nepriklausomybę jau nebijoma pasakyti savo nuomonės apie skurdų žmonių gyvenimą Rusijoje (žr. 17–19 sakinius).

(17) *O Rusijoje visi laukai tušti, ažužėlė, žmonės kaip vilkai vaikšto* Ob (ž. vilkas).

(18) *Visa Rusija išsivogta: vienas nuo kito vagia* Jrb (ž. išvogti).

(19) *Visą Rusiją apėjau, tei[p], kai jie gyvena, niekur pasauly nėsu matęs* Jrb (ž. visas).

2.3. Ryšys su Lietuva

LKŽe fiksuota nemažai sakinių, kuriuose kalbama apie Rusijos ir Lietuvos santykius. Abiejų šalių gyventojai nuolat migravo iš vienos šalies kitą. Iš šnektose užrašytų sakinių aiškėja, kad lietuviai dažniausiai į Rusiją bėgo ar pakliūdavo dėl karų (žr. 20 sakinį), suiručių (žr. 21 sakinį) ir pan.

(20) *Jis per karą, sako, net Rusijon atsikliuvo* Lš (ž. atkliūti).

(21) *Kai pervertimai buvo, anas Rosijon išbėgo* Ob (ž. vertimas).

Kiti vykdavo į Rusiją dirbti ar gydytis (žr. 22–23 sakinius).

(22) *Rusijoje] b[ū]v[au] pasitraukęs į Kazanę, dirbau Kazanėje] Žd* (ž. patraukti).

(23) *Jaunas talentuotas rašytojas humoristas Juozas Gurauskis, pačiame žaliume džiovos pakirstas, kankinasi kažki kokioje Rusijos sanatorijoje* Pt (ž. žaliumas).

Lietuviams teko atlikti karinę tarnybą Rusijos armijoje (žr. 24 sakinį). Sovietmečiu užrašytame sakinyje su pasidžiavimu pabrėžiama, kad į sovietinę armiją patekdavo geriausi Lietuvos jaunuoliai (žr. 25 sakinį).

(24) *Pradėjęs savo žygį Rusijos gilumoje, lietuviškas Tarybinės Armijos junginys nuėjo garbingų kovų ir pergalių kelią ligi Baltijos jūros pakrantės* (sov.) sp (ž. junginys).

(25) *Ji(Lietuva) atidavė savo jaunimo žiedą Rusijos armijai* P. Klim (ž. žiedas).

Šnektose užrašytas ne vienas paliudijimas, kad žmonės į Rusiją buvo išvežami per prievartą: minimi XIX a. pabaigos — XX a. pradžios trėmimai (žr. 26 sakinį), atkūrus Lietuvai nepriklausomybę ir išsivadavus iš aktyvios ir akylos sovietinės cenzūros žodyno tekste imami minėti ir masiniai gyventojų trėmimai 1940–1953 m. (žr. 27–28 sakinius).

(26) *Per pirmąjį karą buvau į Rusiją pavilkta — tris metus ir šešis mėnesius* Vlks (ž. pavilkti).

(27) *Septynių metų buvau vaikas, ka išvarė mumis į Rusiją* Škn (ž. išvaryti).

(28) *Vyrų daug išvežė į Rusiją, kame padoresnis ūkininkas, visus išvežė* Kl (ž. vežti).

Kai kuriuose iš šnektų ir raštų užrašytuose sakiniuose konkrečiai neįvardijama, koku metu ir dėl kokių priežasčių lietuviai pasitraukdavo į Rusiją (žr. 29–31 sakinius).

(29) *Ir anudu ketino jau traukties į Rusiją* Krt (ž. traukti).

(30) *Sūnus išbuvo aštuonis metus Rusijoje] išvažiuoęs* Žlb (ž. išvažiuoti).

(31) *Lietuvoje nieko neradęs, iškeliauja Rusijon ir ten amžinai nusėda* rš (ž. nusėsti).

Vyko ir atgalinis judėjimas. Iš Rusijos ir į Lietuvą atvykdavo nemažai rusų, tikėdamiesi čia geresnio, kiek laisvesnio gyvenimo. Užsimenama, kad Lietuva rusus traukė kaip Amerika, čia jie gaudavo darbo (žr. 32–33 sakinius).

(32) *Virto iš tos Rusijos čia an galvos, kaip į Ameriką* End (ž. virsti).

(33) *Tai būdavo miško darbininkai vis suvažiuavę iš kur, atvažiuavę ar iš Rusijos, ar iš kur* Sb (ž. suvažiuoti).

Iš iliustracijų matyti, kad į Lietuvą iš Rusijos atvykdavo ištisos bendruomenės. Pavyzdžiui, sentikiai čia atsikėlė dėl persekiojimo Rusijoje (žr. 34 sakinį).

(34) *XVII a. Lietuvoje atsirado dar vienos krikščionybės šakos išpažinėjų — sentikių. Jie atsikėlė iš Rusijos, nes ten tuo laiku buvo smarkiai persekiojami* MLTEIII60 (ž. sentikis).

Rusai į Lietuvą vyko ne tik savo noru, bet buvo ir prievarta atvežami (žr. 35–36 sakinius).

(35) *Any (rusai) privežta iš Rasiejaus* Nmč (ž. privežti).

(36) *Ventos tiltą pri Mažeikių kad dirbo, buvo maskoliai iš Maskolijos atvežti su mediniais ratais* Šts (ž. maskolis).

Vyko ne tik žmonių migracija. Iš Lietuvos į Rusiją buvo gabenamos įvairios prekės (žr. 37 sakinį).

(37) *Upeivos gabeno prekes į Rusiją* Kin (ž. upeiva).

Iš Rusijos į Lietuvą atkeliavo ne tik žmonės, bet ir ligos:

(38) *Cholera buvo iš Rusijos (tada ji ten plėtėsi) užvežta* Pt (ž. užvežti).

Ne vienoje iliustracijoje randame paliudijimą, kad Rytų ir Vakarų kryžkelėje esančią Lietuvą vis paliesdavo didžiosiose šalyse vykstantys įvykiai. Pavyzdžiui, iš Vokietijos į Rusiją nutiesti geležinkeliai ir keliai ėjo per Kauną (žr. 39 sakinį); sudarius Rusijai ir Vokietijai taiką, į Lietuvą galėjo grįžti karo pabėgėliai (žr. 40 sakinį) ir pan.

(39) *Kaunas vaidino labai svarbų strateginį vaidmenį, nes pro jį ėjo pagrindiniai geležinkeliai ir plentai iš Vokietijos į Rusiją* MLTEII98 (ž. strateginis).

(40) *1918 metų kovo mėnesį sudarius taiką tarp Tarybų Rusijos ir Vokietijos, į Lietuvą ėmė grįžti karo pabėgėliai* rš (ž. tarp).

Lozungus primenančiuose sakiniuose kalbama, kokią įtaką Rusijoje vykstantys įvykiai darė Lietuvai (žr. 41 sakinį).

(41) *Visoje Rusijoje sparčiai plėtojantis kapitalizmui, Lietuvoje augo ir konsolidavosi darbininkų klasė (sov.)* rš (ž. konsoliduoti).

2.4. Idėjos, partijos, valdininkai

Sovietiniu laikotarpiu užrašytuose sakiniuose kalbama apie marksizmo, leninizmo idėjas (žr. 42 sakinį); minimos publicistų, filosofų ir kt. visuomenės veikėjų (Visariono Belinskio, Aleksandro Gerceno, Nikolajaus Černyševskio ir kt.) pavardės (žr. 42–43 sakinius).

(42) *Bielinskis, Gercenas savo mokslo, publicistikos ir meno veikalais paruošė dirvą marksizmo–leninizmo idėjoms Rusijoj prisiimti* rš (ž. priimti).

(43) *Černyševskis nesugebėjo, teisingiau, negalėjo dėl Rusijos gyvenimo atsilikimo pakilti iki Markso ir Engelso dialektinio materializmo (sov.)* rš (ž. pakilti).

Keliuose sakiniuose kalbama apie kapitalizmą Rusijoje. Apie jį rašomos knygos (žr. 44 sakinį), ši socialinė ekonominė sistema Rusijoje ir augo, ir buvo griauinama (žr. 45–46 sakinius).

(44) *Rašė knygą „Kapitalizmo išrutula Rusijoje“* rš (ž. išrutula).

(45) *Rusijoje buvo likviduota senoji, kapitalistinė bazė* rš (ž. kapitalistinis).

(46) *Panaikinus baudžiavą, Rusijoje pradėjo sparčiai augti kapitalizmas* rš (ž. kapitalizmas).

Sovietinio laikotarpio iliustracijose minimas komunizmas, pabrėžiama Rusijoje vykusios Spalio revoliucijos, pakeitusios geopolitinę situaciją Rytų ir Vidurio Europoje, svarba (žr. 47 sakinį).

(47) *Spalio socialistinė revoliucija Rusijoje nurodo visų šalių proletarams kelią, kuriuo jie turi eiti į šviesų tikslą — komunizmą (sov.)* sp (ž. proletaras).

Apie Rusijoje veikiančias partijas kalbama iš raštų išrašytuose sakiniuose: minimi liberalai, socialdemokratai ir kt. (žr. 48–49 sakinius).

(48) *Rusijos liberalai niekuomet nebuvo suorganizavę revoliucinės partijos kovai dėl patvaldystės nuvertimo* rš (ž. liberalas).

(49) *Rusijos socialdemokratai užsibrėžė sau artimiausių politinį uždavinį nuversti monarchiją (sov.)* rš (ž. monarchija).

Iš iliustracijų matyti, kad Rusijoje buvo daug visokiausių valdininkų, jie buvo siunčiami į Lietuvą vykdyti ūkio ir kultūros sovietinimo (žr. 50 sakinį).

(50) *Toji valdininkija buvo kaip tyčiomis suverbuota iš visos Rusijos* rš (ž. suverbuoti).

2.5. Socialinės grupės

LKŽe iliustraciniuose sakiniuose daugiausia dėmesio tenka valstiečiams. Pastebima, kad net panaikinus baudžiąvą jų gyvenimas nebuvo lengvas (žr. 51–52 sakinius).

(51) *Valstiečių žemėvalda Rusijoje ..., tiek ir privatinė (nuomotinė ir pirktinė žemė) ... apraizgyta senais, pusiau baudžioviniiais ryšiais ir santykiais (sov.) rš (ž. nuomotinis).*

(52) *O iš ko susideda visa poreforminė Rusijos istorija, jeigu ne iš masinio, niekur nematyto tokio intensyvaus valstiečių eksproprijavimo? rš (ž. masinis).*

Sovietmečio iliustracijose akcentuojama, kad valstiečiai buvo labai stipri socialinė klasė, o kartu su darbininkais Rusijoje jie tapo revoliucijos varomąja jėga (žr. 53–54 sakinius).

(53) *Lietuvos, kaip ir antrinės Rusijos imperijos dalies, narodnikai pagrindine revoliucijos jėga laikė valstiečius rš (ž. valstiečiai).*

(54) *Valstiečiai, gausingiausia priešrevoliucinės Rusijos klasė, iro, skilo į sluoksnius sp (ž. irti).*

Rašant bei redaguojant žodyną sovietų laikais, nemažas dėmesys buvo skiriamas ir darbininkams, stengtasi pabrėžti, kad Rusijos istorijoje darbininkų klasė ne mažiau svarbi nei valstiečiai: Pirmajam pasauliniam karui einant į pabaigą, „darbininkai, paėmę valdžią kartu su vargingaisiais valstiečiais, turėjo stiprinti Tarybų Rusiją“ (Laurinavičius 1997: 53). LKŽe iliustracijos liudija, kaip panaikinus baudžiąvą stiprėjo darbininkų savimonė (žr. 55 sakinį), jie aktyviai dalyvavo proletarinėje kovoje (žr. 56 sakinį).

(55) *Panaikinus baudžiąvą, Rusijoje sparčiais tempais augo kapitalizmas, formavosi ir telkėsi darbininkų klasė, stiprėjo jos klasinė savimonė sp (ž. savimonė).*

(56) *Proletarinė kova apimdavo naujus darbininkų sluoksnius ir plito visoje Rusijoje (sov.) rš (ž. proletarinis).*

Apie kilmingųjų luomus LKŽe iliustracijoje beveik nekalbama. Fiksuotas tik vienas sakinytis apie Rusijos imperijoje buvusią pareigybę — bajorų vadovą (žr. 57 sakinį).

(57) *Bajorų vadovas — Rusijos imperijos bajorų luominės organizacijos pareigūnas LTEI166 (ž. vadovas).*

2.6. Žmonių ir tautų padėtis Rusijoje

LKŽe randame šiek tiek informacijos apie įvairių tautų gyvenimą Rusijoje. Pirmiausia konstatuojama, kad šalyje gyveno visokių tautų žmonių (žr. 58 sakinį):

(58) *Nacionaliniu atžvilgiu Rusija yra marga šalis rš (ž. šalis).*

Pripažįstama, kad kitų šalyje gyvenančių tautų palaikymas buvo labai svarbus Rusijos pažangai (žr. 59 sakinį).

(59) *Leninas nepaliaujamai kartodavo, kad be sąjungos su šiomis kitatautėmis masėmis Rusijos proletariatas negalės nugalėti* (sov.) rš (ž. kitatautis).

Žodyno iliustracijose net neužsimenama apie ano meto Rusijos žmonių, tautų laisvę ar klestėjimą. Šis faktas tik patvirtina Alexanderio Etkindo mintį, kad imperinė valstybė savo kontinentinėje teritorijoje vykdo „vidinę kolonizaciją“ ir mažiau išvystytoms teritorijoms nustato aišką hierarchinį santykį (Etkind 2011: 2).

Tačiau galima rasti užuominų apie Rusijoje stipriai veikusią cenzūrą (žr. 60 sakinį):

(60) *Tiktai pagalvokite, kaip reikia sužaloti šią revoliucinę doktriną, kad ją būtų galima įtalpinti į Rusijos cenzūros Prokrusto lovą!* rš (ž. įtalpinti).

Apie sovietiniais metais vykdytas represijas, masinius trėmimus, apskritai apie totalitarinę sovietų santvarką, tuo metu vyravusią baimę, prievartą sakiniuose su *Rusija* išvis nekalbama. Šis faktas dar sykį parodo, kaip stipriai tuo metu žodyno rašytojus ir redaktorius veikė cenzūra. Akivaizdu, kaip tuo metu buvo svarbu iš informacinio lauko pašalinti nepageidaujamą informaciją, o atsiradusią tuščią erdvę užpildyti propagandiniu turiniu (plg. Sėdaitytė 2017: 85). Iliustracijos apie realų, nepagražintą lietuvių gyvenimą sovietinės okupacijos sąlygomis, apie okupacinės valdžios įtaką mūsų valstybės ir kiekvieno lietuvių gyvenimui pateko tik į žodyno Papildymų (LKŽP) ir Tarmių (LKŽT) kartotekas²⁰.

2.7. Gamta, mokslas, menas

Rusijos didumas pabrėžiamas būdvardžiais *gilus, didis, tolimas* ir pan. (žr. 61 sakinį).

(61) *Kai jis mirė, aš jau gyvenau tolimoj Rusijoje ir savarankiškai verčiau farmacijos praktika* A. Vien. (ž. praktika).

²⁰ Pastebėta, kad LKŽP fiksuota daug daugiau iliustracijų ne su vietovardžiu *Rusija*, o su etnonimu *rusas*. Tiriant tokių sakinių semantiką ryškėja ne tik lietuvių santykiai su konkrečios tautybės asmenimis, bet ir požiūris į pačią Rusiją. Plg. LKŽe pateikiamą vieną iš *ruso* homonimų – ‘Rusijos valdžia; Rusijos kariuomenė’. LKŽP ir LKŽT iliustracijose, užrašytose Lietuvai atgavus nepriklausomybę, rusai ir jų įvesta santvarka, valdžia vertinami nepagražintai: *Kur jau rusas užėjo, jau ir užėjo (pasiliko ilgam)* Antālieptė (LKŽP 1998). *Baisūs buvo laikai [pokaryje], užėjo rusas ir padarė [savo tvarką]* Nemunėlio Radviliškis (LKŽT 2009). *Ar galėjo Lietuvėlė atsilaukyti prieš rusą, prieš tokią tautą?* Nemunėlio Radviliškis (LKŽT 2009).

Tik 4 LKŽe iliustracijose kalbama apie Rusijos gamtą: minima Rytų Europos lyguma ir Rusijos skydas, pabrėžiama, kad Rusijoje yra derlingų dirvožemių (žr. 62–63 sakinius).

(62) *Rusijos stepių ir miškastepių rajonai turi derlingiausių juodžemio dirvožemių* rš (ž. miškastepė).

(63) *Estijos žemės paviršius yra dalis didžiosios Rytų Europos lygumos – Rusijos skydo* EncVII1092 (ž. skydas).

Užsimenama, kad tai vėjuotas kraštas su labai šaltomis žiemomis (žr. 64–65 sakinius).

(64) *Rusijo[je] tas i didliai vėjuotas kraštas* Ms (ž. vėjuotas).

(65) *Tą žiemą į Rusiją dideli šalčiai buvo, vokytis ir pašalo* Sg (ž. vokytis).

LKŽe iliustracijose tik keliais žodžiais užsimenama apie Rusijos mokslą ir meną. Dviejuose sakiniuose minimi šios šalies klinikose dirbantys gydytojai ir bežiedžius augalus tyrinėjantys mokslininkai (žr. 66–67 sakinius).

(66) *Geriausi Rusijos klinikistai visuomet kreipė dėmesį į skirtingą įvairių žmonių ligos eigą ir todėl mokė „gydyti ligonį, bet ne ligą“* rš (ž. klinikistas).

(67) *Jis yra pirmasis Rusijoje kriptogamininkas, panaudojęs citologinį metodą grybams tirti* J. Dag. (ž. kriptogamininkas).

Viename sakinyje kalbama apie archeologų tiriamą dantytosios keramikos kultūrą (žr. 68 sakinį).

(68) *Ypač gražiai duobėtosios-dantytosios keramikos kultūra yra pasireiškusį vidurio Rusijoje ir šių dienų Suomijoje* rš (ž. kultūra).

3. Rusija reikšmių apibrėžtyse

Rusija minima ne tik LKŽe iliustracijose, bet ir reikšmių apibrėžtyse, kurių turinys taip pat ne mažiau svarbus formuluojant bendrą RUSIJOS konceptą. Kalbininkai ne sykį yra pabrėžę, kad žodynuose pateiktos reikšmių apibrėžtys yra svarbus istorinės ir kultūrinės informacijos šaltinis (Skybina, Bytko 2015: 28tt), bemaž kiekviename žodyne ne tik iliustracijose, bet ir reikšmių apibrėžtyse galima rasti nemažai enciklopedinės informacijos (Kiefer 1988: 8; Wnęk, Bendoraitytė-Vnęk 2012: 82tt; Valančiauskienė 2019), nes „žodžiai ir pasaulis yra neatsiejami“ (Kirkness 2004: 60). Iš viso LKŽe rasta 71 reikšmės apibrėžtis, kurioje minima *Rusija*. Ši leksema pasitelkiama apibrėžti 69 daiktavardžiams ir 2 būdvardžiams (*baltas, rusinis*). Pabrėžtina, kad net 33 reikšmių apibrėžtys susijusios su carine Rusija. Jos iš bendros imties elimintuotos ir šiame straipsnyje analizuojamos likusios 38 apibrėžtys, kurių turinys labiau sietinas su sovietiniu laikotarpiu.

Iš tiriamųjų reikšmių apibrėžčių išryškėja dar keli svarbūs RUSIJOS koncepto bruožai.

3.1. Svarbios Rusijos datos

Keliose reikšmių apibrėžtyse minimos konkrečios datos. Iš reikšmių apibrėžčių galima sužinoti, kad Rusijoje 1917 m. laikinosios vyriausybės galva tapo Kerenskis (ž. kerenska), 1917–1918 m. šalyje vyko ginkluotų darbininkų kova (ž. gvardija), o 1918–1920 m. vyko Rusijos pilietinis karas (ž. gvardija).

3.2. Tautos, klasės, luomai

Reikšmių apibrėžtyse minima keletas Rusijoje gyvenančių tautų: *rūsai* ‘tauta, kalbanti viena rytų slavų kalbų, gyvenanti daugiausia Rusijoje’, *koriakai* ‘tauta, gyvenanti Rusijoje (Kamčiatkoje ir Magadano srityje)’ ir kt.

Be tautų, reikšmių apibrėžtyse minimos ir Rusijoje buvusios socialinės grupės: dvarininkai, valstiečiai (ž. atraizai), laisvieji žmonės, baudžiauninkai, tarnai, miesto varguomenė (ž. 2 kazokas).

3.3. Kariuomenė, policija

Žodyne *Rusija* minima apibrėžiant keletą su kariuomene ir policija susijusių terminų: *milicija* ‘buvusioje TSRS ir dabar Rusijoje administracinė įstaiga visuomeniniam saugumui ir tvarkai palaikyti’, *rūsas* ‘Rusijos valdžia; Rusijos kariuomenė’, *ruskėjai* ‘Rusijos valdžia; Rusijos kariuomenė’ ir kt.

3.4. Srovės, judėjimai, partijos

Didelėje šalyje formavosi ir veikė įvairūs visuomeniniai, politiniai judėjimai ir srovės. LKŽe reikšmių apibrėžtyse minimas *ekonomizmas* ‘oportunistinė Rusijos socialdemokratų srovė, skelbusi, kad darbininkai turį kovoti tik dėl savo ekonominio būvio pagerinimo’, *nihilizmas* ‘nuo 1860 metų Rusijoje — rusų visuomeninės minties srovė, nukreipta prieš reakcinės bajorijos tradicijas, prieš bajorinės kultūros principus’, *narodnikystė* ‘Rusijos XIX amžiaus antrosios pusės smulkiosios buržuazijos visuomeninis-politinis judėjimas, idealizavęs valstiečių bendruomenę, neigęs vadovaujantį darbininkų klasės vaidmenį revoliucijoje’.

Apibrėžiami kai kurių organizacijų, partijų narių pavadinimai: *bolševikas* ‘Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos revoliucinės daugumos narys’, *nihilistas* ‘nuo 1860 metų Rusijoje — nebajorų inteligentijos²¹ atstovas, neigiantis reakcinės bajorijos tradicijas, baudžiavinės ideologijos papročius’ ir kt.

²¹ Įdomu tai, kad nei LKŽe iliustracijose, nei reikšmių apibrėžtyse su leksma *Rusija* daugiau nėra karto nepaminėta inteligentija, o būtent inteligentijos sluoksnio atsiradimas yra „viena svabiausių prielaidų susiformuoti moderniai tautai“ (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996: 224).

3.5. Piniginiai vienetai

Kelios apibrėžtys skirtos sovietinėje Rusijoje cirkuliavusiems piniginiams vienetais pavadinti: *kèrenka* 'popierinis 20 ir 40 rublių vertės pinigas, išleistas Rusijoje 1917 m., kai laikinosios vyriausybės galva buvo Kerenskis', *rùblis* 'TSR Sąjungos (ir ikirevoliucinės Rusijos) pagrindinis piniginis vienetas, lygus šimtui kapeikų; tos vertės piniginis ženklas' ir kt.

4. Apibendrinimas ir išvados

Ištyrus 118 LKŽe iliustracinių sakinių ir 38 reikšmių apibrėžtis, kuriose paminėta leksema *Rusija*, matyti, kad žodyne ryškiausiai atsispindi sovietmečio kolektyvinė lietuvių atmintis. Ji kuria tikrais įvykiais grįstą praeities aprašymą, kurį ne vieną dešimtmetį pasakojo daugybė žmonių (tarmių informantai ir rašytinių šaltinių autoriai), tačiau tas pasakojimas buvo labai stipriai paveiktas to meto viešojo sektoriaus sovietinės cenzūros ir žodyno informantų, autorių bei redaktorių vidinės savicenzūros. Kadangi šis žodynas nepildomas šiuolaikinių diskursų pavyzdžiais, šiame straipsnyje išanalizuoti duomenys leidžia nustatyti nuo Spalio revoliucijos iki XXI a. kalbos vartotojų sąmonėje verbalizuotą RUSIJOS konceptą.

Žodyno iliustracijose atsiskleidžia keli svarbūs RUSIJOS koncepto požymiai. Tai didelė šalis su šaltomis žiemomis, turinti lygumų, derlingų dirvožemių. Vienas iš svarbiausių to meto politinių įvykių — 1917 m. vykusi spalio revoliucija, kuri pakeitė geopolitinę situaciją Rytų ir Vidurio Europoje.

Didelėje daugiatautėje šalyje jos gyventojai ir įvairios tautos nuolat migravo. Iš šnektose užrašytų sakinių aiškėja, kad dažniausiai į šią šalį lietuviai bėgo dėl karų, dalis lietuvių vyko į šią šalį dirbti, gydytis, atlikti karinės tarnybos. Šnektose užrašyta liudijimų, kad žmonės į Rusiją buvo išvežami per prievartą. Minimi ankstesni (XIX a. pabaigos — XX a. pradžios) ir po Antrojo pasaulinio karo vykę masiniai gyventojų trėmimai. Iliustracijose kalbama ir apie atgalinį judėjimą. Iš Rusijos ir į Lietuvą atvykdavo nemažai rusų: pavieniai rusai Lietuvoje gaudavo darbo, taip pat į Lietuvą iš Rusijos atvykdavo ir ištisos bendruomenės. Vyko ne tik žmonių migracija. Iš Lietuvos ir kitų šalių į Rusiją buvo vežamos įvairios prekės, o iš Rusijos atkeliaudavo ne tik žmonės, bet ir ligos.

Sovietinio laikotarpio iliustracijose ypač daug kalbama apie marksizmo, leninizmo, kapitalizmo, komunizmo ir kt. idėjas, minimos to meto publicistų, filosofų ir kt. visuomenės veikėjų pavardės (Visariono Belinskio, Aleksandro Gerceno, Nikolajaus Černyševskio ir kt.), politinės partijos ir socialinės grupės. To meto iliustracijose pašiepiami ponai, iškeliamą komunistų partijos

svarba, kalbama apie Rusijoje nuolat didėjančią fabričių skaičių, stambiosios pramonės plėtimąsi ir pan. Dalis tokių sakinių skamba pompastiškai, primena lozungus. Rastos tik kelios iliustracijos apie Rusijos meną, mokslą. Taip pat sovietmečiu užrašytose iliustracijose net neužsimenama apie ano meto Rusijos žmonių ar tautų laisvę, klestėjimą, išvis nekalbama apie vykdytas represijas, masinius trėmimus, apskritai apie totalitarinę sovietų santvarką, tuo metu vyravusią baimę. Šie faktai aiškiai parodo, kaip stipriai tuo metu žodyno rašytojus ir redaktorius veikė sovietinė cenzūra ir kaip plačiai buvo vykdoma ideologinė kontrolė. Iliustracijos apie realų, nepagražintą lietuvių gyvenimą sovietinės okupacijos sąlygomis, apie okupacinės valdžios įtaką lietuvių gyvenimui pateko tik į žodyno Papildymų bei Tarmių kartotekas.

Reikšmių apibrėžčių turinys taip pat ne mažiau svarbus formuluojant bendrą RUSIJOS konceptą. Iš tiriamųjų reikšmių apibrėžčių susidėlioja panašus RUSIJOS konceptas kaip ir iliustraciniuose sakiniuose, tik pastebėta, kad reikšmių apibrėžtyse daugiau konkretumo: čia nurodomos tikslios istorinės datos, minima daugiau Rusijoje gyvenančių tautų, socialinių grupių, luomų, srovių, judėjimų, partijų. Rusija minima apibrėžiant su kariuomene ir policija susijusius terminus bei piniginių vienetų pavadinimus.

Pastebėta, kad reikšmių apibrėžtyse pateikiami konkretūs, tikslūs su tiriamuoju objektu susiję faktai, o iliustracijose, be istorinio naratyvo, galima išvelgti daugiau subjektyvumo, netgi emocingumo, kuris dažniausiai pasireiškia pirmuoju asmeniu užrašytuose sakiniuose.

Stripsnyje vartotos *Lietuvių kalbos žodyno* vietovių ir rašytinių šaltinių santrumpos

J. Dag — Jonas Dagys (1906–1993), jo raštai (botanika).

Enc — Lietuviškoji enciklopedija. I–IX tm. Kaunas 1933–1940. (Jei žodis enciklopedijoje ne antraštinis, skaitmenys rodo tomus ir skiltis.)

End — Endriėjāvas, Klaipėdos r.

Jrb — Jūrbarkas.

Kin — Kintai, Šilutės r.

Kl — Kuliai, Plungės r.

P. Klim — Petras Klimas (1891–1969), jo raštai ir vadovėliai.

Kzt — Kazitiškis, Ignalinos r.

Lš — Liškiaivā, Varėnos r.

LTE — Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1–12, Papildymai, Vilnius 1976–1985. (Skaitmenys rodo tomus ir puslapius.)

MLTE — Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I–III tm. Lietuvos TSR Mokslų akademija. Vilnius 1966–1971. (Skaitmenys rodo tomus ir puslapius.)

Ms — Mósėdis, Skuodo r.

Nmč — Nemenčinė, Vilniaus r.

- Ob — Obėliai, Rokiškio r.
 Pt — Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1961–1943), jos raštai.
 rš — raštų žodis ar sakiny.
 Sb — Subačius, Kupiškio r.
 Sg — Saūgos, Šilutės r.
 I. Simon — Ieva Simonaitytė (1897–1978), jos raštai.
 sp — spaudos žodis ar sakiny.
 Škn — Šakyna, Šiaulių r.
 Šts — Šatės, Skuodo r.
 A. Vien — Antanas Vienuolis-Žukauskas (1882–1957), jo raštai.
 Vlkš — Vilkųškiai, Šilutės r.
 Žd — Židikai, Mažeikių r.
 Žlb — Žlibinai, Plungės r.

Literatūra

- Aleksandravičius, Egidijus, Kulakauskas, Antanas. 1996. *Carų valdžioje. XIX a. Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bartmiński, Jerzy. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Burinskaitė, Kristina. 2005. *Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a.* Vilnius: Alma littera.
- Etkind, Alexander. 2011. *Etkind, Alexander. 2011. Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity.
- Gritenene, Aurelija. 2020. *Koncept carskoj Rossii v «Slovare litovskogo jazyka». Aktual'ni problemy sučasnoji osvity ta nauky v konteksti jevointehracijnoho postupu*. Luc'k: Veža-Druk, 273–283.
- Gritėnienė, Aurelija. 2016. *Šermukšnio vaizdiny „Lietuvių kalbos žodyne“*. *Tautosakos darbai* 52, 85–104.
- Gritėnienė, Aurelija. 2017. *Žodyno vaizdiny Lietuvių kalbos žodyne. Bendrinė kalba* 90, 1–19. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?90>.
- Gudavičius, Aloyzas. 2009. *Etnolingvistika: Tauta kalboje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Gudavičius, Aloyzas. 2011. *Reikšmė — sąvoka — konceptas ir prasmė. Res humanitariae* 10, 108–119. Prieiga internete: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001;J.04~2011~1367184173024/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Janeliūnas, Tomas, Kojala, Linas. 2016. *Struktūriniai veiksniai ir Rusijos užsienio politika: tapatybės naratyvų simuliacija V. Putino režime*. Vilius Ivanauskas, Tomas Janeliūnas, Gražvydas Jasutis, Laurynas Jonavičius, Laurynas Kasčiūnas, Vytautas Keršanskas, Linas Kojala. *Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui*. Vilnius: Rytų Europos studijų centras, 13–54.
- Kiefer, Ferenc. 1988. *Linguistic, Conceptual and Encyclopedic Knowledge: Some Implications for Lexicography*. Prieiga internete: https://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex1988/005_Ferenc_Kiefer_Linguistic_Conceptual_and_Encyclopedic_Knowledge_-_Some_Implications_for_Lexicography.pdf

- Kirkness, Alan. 2004. Lexicography. *The Handbook of Applied Linguistics*. Ed. Alan Davies and Catherine Elder. Blackwell Publishing Ltd., 54–82.
- Kruopas, Jonas. 1948. LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas. Tarybinė mokykla* 12, 45–46.
- LKŽ instrukcija. 1980. *„Lietuvių kalbos žodyno“ instrukcija*. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- Malinova, Olga. 2015. Kolektyvinės praeities idėja posovietinėje Rusijoje: savivaizdis ir imperijos palikimas. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. Alvydas Nikžentaitis ir Micał Kopczyński. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 257–275.
- Naktinienė, Gertrūda. 2012. Elektroninio *Lietuvių kalbos žodyno* naujovės. *Kalbos kultūra* Nr. 85, 92–102. Prieiga internete: http://old.lki.lt/LKI_LT/images/Periodiniai_leidiniai/Kalbos_kultura/Straipsniai/085/KK_85_092_102_Naktiniene.pdf
- Nepokupnas, Anatolijus. 2002. Žodynas — tai abėcėlės tvarka išdėstytas visas pasaulis Lietuvoje ir Lietuva visame pasaulyje. *Seimo kronika*: specialus Nr. 22 (228), 1421. Prieiga internete: <http://www6.lrs.lt/kronikos/pdf/030101/k-22.pdf>.
- Nowak, Andrzej. 2015. Imperija rusų politiniame diskurse po 1991 metų. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. Alvydas Nikžentaitis ir Micał Kopczyński. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 276–289.
- Papaurėlytė-Klovienė, Silvija. 2007. *Lingvistinės kultūrologijos bruožai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Rutkovska, Kristina, Smetona, Marius, Smetonienė, Irena. 2017. *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademinei leidyba.
- Sėdaitytė, Edita. 2017. Sovietinės cenzūros istoriografija: pagrindinės tyrimų kryptys ir cenzūros sampratos. *Knygotyra* 69, 84–102. Prieiga internete: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:24603698/24603698.pdf>
- Skybina, Valentyna, Bytko, Nataliya. 2015. Encyclopedic definitions in language dictionaries — a treasure of culture. *Logos et Littera: Journal of Interdisciplinary Approaches to Text*. Podgorica: University of Montenegro, 28–44.
- Smetonienė, Irena. 2019. Išmintis lietuvių pasaulėvaizdyje. *Problemos* 95, 130–143.
- Subačius, Paulius. 1999. *Lietuvių tapatybės kalbė*. Vilnius: Aidai.
- Šimėnaitė, Zita. 2010. Lietuvių ir lenkų leksikografijos sąsajos (Związki leksykografii polskiej i litewskiej). *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. nauk. Jolanta Mędelaska, Zofia Sawaniewska-Mochowa. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego, 158–166.
- Tamulionienė, Aurelija. 2003. „Lietuvių kalbos žodyno“ I ir II tomo ideologinių taisyminių nuostatos. *Žmogus ir žodis*, t. 1, Nr. 5, 63–69.

- Umbrasas, Alvydas. 2019. Terminologija *Lietuvių kalbos žodyne*. *Terminologija* 26, 162–183.
- Valančiauskienė, Aušra. 2019. Enciklopedinės žinios dvikalbiuose žodynuose: geografinis sritis. *Verbum* 10. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/download/16486/15670/27131>.
- Vitkauskas, Vytautas. 2002. Didysis akademinis mūsų Žodynas. *Dvidešimt „Lietuvių kalbos žodyno“ tomų*. Sud. Jolanta Zabarskaitė, Zita Šimėnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 8–14.
- Wnęk, Piotr, Bendoraitytė-Vnęk. 2012. Encyclopedic and linguistic information in dictionaries. *Daugia-kalbystės tyrimai*. Sud. Nemira Mačianskienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 82–91.
- Zabarskaitė, Jolanta. 2010. Politinis pasaulėvaizdis didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ (valstybė, įstatymas, valdžia). *Parlamento studijos* 9, 126–143. Prieiga internete: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm.
- Zabarskaitė, Jolanta. 2012. Kitoks didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ skaitymas: Adalbertas Bezzenbergeris, marios, pamarys, pamariškis. *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*. Sud. Grasilda Blažienė, Nadežda Morozova, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 239–271.
- Zabarskaitė, Jolanta. 2019. Rusijos federacijos prezidento V. Putino naratyvų ideologiniai mechanizmai Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje. *Parlamento studijos* 27, 76–118. Prieiga internete: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr27/files/76-118.pdf>.
- Žukas, Vladas. 2005. *Kostas Korsakas: prisiminimai*. Vilnius: Ogasmas.

Aurelija Gritėnienė
 Lietuvių kalbos institutas
 P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
 aurelija.genelyte@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Krievija vārdnīcas *Lietuvių kalbos žodynas* ilustratīvajos teikumos un nozīmju definīcijās

Aurelija GRITĒNIENĒ

Rakstā analizēts, kāds KRIEVIJAS koncepts veidojas no vārdnīcas „Lietuvių kalbos žodynas“ ilustratīvajiem teikumiem un nozīmju definīcijām, kurās pieminēta leksēma *Rusija* ‘Krievija’. Raksta mērķis ir noteikt, kuras koncepta iezīmes ir vissvarīgākās un kāda varētu būt *Krievijas* kognitīvā definīcija. Kopumā rakstā analizētas 118 ilustratīvu teikumu un 38 nozīmju definīcijas. Pētījuma materiāls tika savāktis no elektroniskās vārdnīcas teksta, neņemot vērā jaunākos pielikumu datus un dialektu kartotēkas, tāpēc jāuzsver, ka iegūtie rezultāti atspoguļo KRIEVIJAS konceptu, kas veidojies lietuviešu pasaules uzskatā kopš 1917. gada oktobra revolūcijas līdz 21. gadsimtam. Empīriskais materiāls pētīts ar semantisko analīzi, interpretējošo un aprakstošo metodi.

Izpētot ilustratīvos teikumus un nozīmju definīcijas, kurās pieminēta leksēma *Rusija*, redzams, ka vārdnīca atspoguļo padomju laika lietuviešu kolektīvo atmiņu. Veidojas reālos

notikumos balstīts pagātnes apraksts, kuru gadu desmitiem ir stāstījuši daudzi cilvēki (izlokšņu informanti un rakstisko avotu autori), taču šo stāstu ļoti spēcīgi ir ietekmējusi vārdnīcas autoru un redaktoru (paš)cenzūra.

Vārdnīcas ilustrācijas atklāj vairākas svarīgas KRIEVIJAS koncepta iezīmes. Tā ir liela valsts ar aukstām ziemām, ar līdzenumiem un auglīgu augsni. Viens no svarīgākajiem sava laika politiskajiem notikumiem bija 1917. gada Oktobra revolūcija. Ilustrācijās ir daudz runāts par iedzīvotāju un dažādu tautu migrāciju. No izlokšnēs pierakstītajiem teikumiem var uzzināt, ka visbiežāk lietuvieši bēguši uz Krieviju karu dēļ, daļa lietuviešu devušies uz šo zemi strādāt, ārstēties vai karadienestā. Izlokšnēs pierakstītas arī liecības, ka cilvēki tikuši ar varu izsūtīti uz Krieviju. Ilustrācijās runāts arī par migrāciju pretējā virzienā. Daudzi krievi ieradušies Lietuvā, lai te strādātu vai dzīvotu.

Padomju perioda ilustrācijās ļoti daudz runāts par marksismu, ļeņinismu, kapitalismu, komunismu u. c. idejām, minēti tā laika publicisti, filozofi u. c. sabiedrisko darbinieku uzvārdi, politiskās partijas un sociālās grupas, izsmieti kungi, izcelta komunistiskās partijas nozīme, runāts par arvien pieaugošo rūpnīcu skaitu, smagās rūpniecības paplašināšanos Krievijā utt. Daudzi no šiem teikumiem izklausās pompozi, atgādinot saukļus.

Nozīmju definīciju saturam ir ne mazāka nozīme, formulējot KRIEVIJAS vispārējo konceptu. Definīcijas ir precīzākas: šeit ir norādīti precīzi vēsturiskie datumi, pieminēts vairāk Krievijā dzīvojošo tautu, sociālo grupu, politisko strāvu, kustību un partiju. Krievija ir minēta ar armiju un policiju saistītu terminu definīcijā un naudas vienību nosaukumos.

Novērots, ka nozīmju definīcijas sniedz precīzus faktus par pētāmo objektu, bet ilustratīvajos teikumos papildus vēsturiskajam naratīvam var pamanīt vairāk subjektivitātes, pat emocionalitātes, kas parasti izpaužas pirmajā personā pierakstītos teikumos.

SUMMARY

Russia in Illustrative Sentences and Definitions of the Dictionary of the Lithuanian Language

Aurelija GRITĒNIENĒ

The article analyses the concept of RUSSIA that can be pieced together from the illustrative sentences and definitions present in the Dictionary of the Lithuanian Language *Lietuvių kalbos žodynas* that contain a reference to the lexeme *Rusija* 'Russia'. The goal here is to determine the key attributes of this concept and the possible cognitive definition of *Russia*. The article covers a total of 118 illustrative sentences and 38 definitions of meanings. Material for the study was screened in the electronic version of the Dictionary, disregarding the latest data available in the card indices of New Additions and Dialects, making it critical to accentuate that the results of the study reflect the concept of RUSSIA that took shape in the Lithuanians' attitude from the 1917 October revolution till the 21st century. Empiric material is scrutinised using the methods of semantic analysis, interpretation, and description.

Analysis of the illustrative sentences and definitions of meanings containing the lexeme *Russia* shows that the Dictionary provides a reflection of the Soviet period collective memory of the Lithuanians. It projects an account of the past grounded in real events that have been narrated by many people (dialectal informants and authors of written sources) for decades; however, this tale has been heavily influenced by the (self-)censorship of the authors and editors of the Dictionary of that period.

The illustrations of the Dictionary reveal a number of key attributes of the concept of RUSSIA. It is a vast country with cold winters, flats, and fertile soil. One of the watershed political events of that era was the 1917 October revolution. The illustrations carry a great deal of information about the migration of people and different nations. Dialectal sentences inform us that Lithuanians would often flee to Russia driven by wars; some Lithuanians travelled to that country in pursuit of work, medical treatment, military service. Dialects bear testimony to the fact that people would be taken to Russia by force. The illustrations speak of people moving in the opposite direction as well. There are quite a number of Russians coming from Russia to work or live in Lithuania.

Illustrations from the Soviet period emphasize the ideas of Marxism, Leninism, capitalism, communism, etc., mention the names of publicists, philosophers, and other public figures, political parties and social groups of the era, mock the upper class, elevate the importance of the Communist Party, speak about an ever-growing number of factories in Russia, the expansion of heavy industry, and so on. Some of these questions sound pompous and resemble catchwords.

The content of the definitions of meanings is equally important when it comes to formulating the overall concept of RUSSIA. The definitions of meanings carry a higher degree of specifics, indicating precise historical dates, mentioning more nations living in Russia, as well as political trends, movements, and parties. Russia is referred to in definitions of terms relating to the military and the police, as well as the names of monetary units.

It has been noted that the definitions of meanings provide precise facts pertaining to the subject of the study, while illustrations, apart from the historical narrative, possess a higher degree of bias and even emotion, which is usually expressed through sentences written in first person.